

پیش بینی کارآمدی خانواده از راه مسئولیت پذیری با نقش میانجی خودمهارگری Predicting Family Efficiency Based on Responsibility with the Mediating Role of Self- Controll

Esmail Radmanesh¹
Mohammad Mehdi Safurai Parizi (corresponding
author)²

اسماعیل رادمنش^۱
محمد مهدی صفورائی پاریزی (نویسنده مسئول)^۲

Abstract

The present study aimed to predict family efficiency based on responsibility and the mediating role of self-control. This descriptive-correlational research targeted married men and women in Chaharmahal and Bakhtiari Province. A sample of 150 participants was randomly selected. Data were collected using the Family Efficiency Questionnaire (Safurai, 2009), the Responsibility Scale (Gough, 1984), and the Self-Control Scale (Rafiee Honar, 2016). The findings were analyzed using correlation coefficients and linear regression. Results revealed: (a) significant positive relationships between family efficiency and its three dimensions with responsibility and self-control; (b) a significant positive relationship between family efficiency and responsibility; (c) a significant positive relationship between self-control and responsibility.

Keywords: Family efficiency, Responsibility, Self-control

چکیده

پژوهش حاضر با هدف پیش‌بینی کارآمدی خانواده براساس مسئولیت‌پذیری و نقش میانجی خودمهارگری انجام شد. روش پژوهش حاضر توصیفی از نوع همبستگی بود و جامعه آماری آن را زنان و مردان متأهل استان چهارمحال و بختیاری تشکیل می‌دادند. اعضای نمونه به روش نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شد. تعداد ۱۵۰ نفر نمونه انتخاب‌شده برای گردآوری داده‌های پژوهش به پرسشنامه‌های کارآمدی خانواده صفورایی (۱۳۸۸)، مسئولیت‌پذیری گاف (۱۹۸۴) و خودمهارگری رفیعی‌هنر (۱۳۹۵) پاسخ دادند و نتایج به‌دست‌آمده با کمک روش‌های آماری ضریب همبستگی و رگرسیون خطی تحلیل شد. یافته‌های پژوهش نشان داد: الف) بین کارآمدی خانواده و ابعاد سه‌گانه آن با مسئولیت‌پذیری و خودمهارگری رابطه مثبت معنادار وجود دارد؛ ب) بین کارآمدی خانواده و مسئولیت‌پذیری رابطه مثبت معنادار وجود دارد؛ ج) بین خودمهارگری و مسئولیت‌پذیری رابطه مثبت معنادار وجود دارد.

واژگان کلیدی: کارآمدی خانواده، مسئولیت‌پذیری، خودمهارگری

1. Ph.D. Student in Quran and Psychology, Faculty of Islamic humanities and social sciences, Al-Mustafa International University, Qom, Iran.

2. Associate Professor of Educational Psychology, Faculty of Islamic humanities and social sciences, Al-Mustafa International University, Qom, Iran.

safurayi@gmail.com
Received: February 4, 2024
Accepted: March 16, 2024

۱. دانش‌پژوه قرآن و روان‌شناسی، مجتمع آموزش عالی علوم انسانی اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

۲. دانشیار روان‌شناسی تربیتی، مجتمع آموزش عالی علوم انسانی اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران

safurayi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۲/۲۶

مقدمه

خانواده به عنوان کهن‌ترین نظام در جوامع بشری، مناسب‌ترین سازمان برای تأمین نیازهای جسمی و روان‌شناختی اعضا، بهترین بستر برای پرورش نسلی کارآمد و معتقد به ارزش‌های دینی و اجتماعی و زمینه‌ساز تأمین نیازهای اقتصادی حقوقی و امنیت و آرامش روانی افراد بشر بوده است. در سال‌های گذشته نظام خانواده به دلیل تحولات فرهنگی، اجتماعی، صنعتی، علمی و ارزشی با مشکلات فراوانی روبه‌رو شده است. تزلزل بسیاری از سنت‌ها، اخلاقیات، آداب، رسوم و اعتقاداتی که عامل تقویت استحکام و تعادل خانواده بوده، به صورت جدی کارآمدی خانواده را تهدید کرده است. خانواده کارآمد خانواده‌ای است که با پایبندی اعضای آن به اعتقادات دینی و رعایت حقوق و اخلاق اسلامی زمینه کشف و پرورش قابلیت‌ها و توانایی‌های آنان را در ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری فراهم کند (صفورایی، ۱۳۸۸). در عصر حاضر روابط مناسب با همسر و تربیت فرزندان به سادگی چند دهه پیشین نیست. عوامل مؤثر بر کارآمدی و ناکارآمدی خانواده به قدری زیاد و پیچیده است که برای مقابله با عوامل آسیب‌زا و حفاظت از هویت ملی و دینی نظام خانواده معرفی و آموزش شاخص‌های کارآمدی خانواده در سطح ملی و بین‌المللی ضرورت یافته است. خانواده همچون آینه‌ای، عناصر و فرایندهای بهنجار و نابهنجار اجتماعی را منعکس می‌سازد و تأثیر شدیدی بر جامعه دارد و می‌توان گفت که تحقق جامعه سالم و کارآمد در پرتو وجود خانواده‌های سالم و کارآمد امکان‌پذیر است (ساروخانی، ۱۳۷۰).

با توجه به اهمیت بسیار زیاد کارآمدی خانواده، منابع دینی ما (قرآن و سنت) سرشار از توصیه‌های تأمین‌کننده کارآمدی خانواده است. مجموعه تعالیم اسلامی درباره خانواده، ما را به نظامی رهنمون می‌کند که شاخص‌های کارآمدی دربردارد و پاسخگوی نیازهای مادی و معنوی خانواده است. کارکردها و درنهایت کارآمدی خانواده کانون توجه آموزه‌های دینی است، چون رابطه متقابلی با تحکیم و تقویت خانواده دارد؛ به گونه‌ای که هر گاه کارکردهای خانواده در راستای قوانین اسلام تقویت شود، به تحکیم خانواده می‌انجامد (هوشیاری و صفورایی پاریزی، ۱۳۹۳: ۷۹). خانواده کارآمد و بالنده از جهت ترقی و شکوفایی سازمان و نظامی بسته و محدود نیست. اعضای این خانواده قلمرو زندگی خود را گسترش می‌دهد و هر یک زمینه‌ساز رشد دیگری است. از آنجا که انسان در حرکت به سوی افق‌های کمال محدودیت ندارد، خانواده

کارآمد نیز از امکان توسعه نامحدودی برخوردار است. شرط دستیابی به کمال آن است که زن و شوهر و دیگر اعضای خانواده در به کار انداختن انرژی‌های ذخیره شده و به فعلیت رساندن استعدادهای بالقوه محرک یکدیگر و کمک کار هم باشند؛ به عبارت دیگر زن و مردی که عضو سیستم خانواده کارآمد هستند، خالصانه در راه پیشرفت و تحول همسرشان می‌کوشند و سکوی پرش و پرواز شریک زندگی به سوی کمال می‌شوند (صفورایی، ۱۳۸۸).

کارآمدی خانواده شامل روابط محبت‌آمیز، احترام و تکریم، ایفای نقش و مسئولیت‌پذیری و انجام وظایف مشخص اعضا، مدارا و انعطاف‌پذیری در برابر همدیگر، صبر در مشکلات، آرامش‌بخشی و ارتقای معنوی همدیگر می‌شود. چنین رفتارهایی در خانواده پدید نمی‌آید، مگر آنکه بنیادهای اعتقادی و بینشی پایدار فراهم گردد. پشتمانه محکم برای ویژگی‌های یادشده دارا بودن ایمان به خداوند متعال است که رفتار فرد را در جهت مطلوب سامان می‌دهد. اعتقادات دینی مهم‌ترین حامی خانواده است و به تشکیل و تداوم خانواده کمک می‌کند. آموزه‌ها و اعتقادات دینی زمینه رضایت‌مندی خانواده را فراهم کرده و امکان رشد و بالندگی آن را مهیا ساخته است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۱). کارآمدی برای تشخیص فرآیند عملکرد خانواده بهنجار به کار می‌رود؛ این مفهوم به قضاوت درباره سودمندی الگوهای خانواده در کسب هدف‌ها اشاره دارد. در طول زمان، خانواده‌ها سلسله‌ای از الگوهای تعاملی پدید می‌آورند که بعدها شکل نسبتاً پایداری پیدا می‌کنند. این الگوها با باورها، ادراکات و انتظارات اعضای مختلف خانواده پیوند دارند که برخی از آنها به طور مشترک به کار آنها خواهد آمد (صفورایی، ۱۳۸۸).

همان‌طور که اعضای خانواده به طور فزاینده‌ای به سمت جهان بزرگ‌تر اجتماعی در خارج از خانه حرکت می‌کنند، شیوه‌های مدیریت خانواده در شکل و منبع اثر نیز در حال تغییر است که خودکارآمدی خانواده را تحت تأثیر قرار می‌دهد و مسائل جدیدی را در خانواده ایجاد می‌کند (بندورا، ۲۰۱۱). کارآیی خانواده در تحقق وظایفش شاخص مناسبی برای سنجش کارایی افراد جامعه است. سلامت جامعه‌ای که در آن خانواده‌های دچار اختلال عملکرد رو به افزایش هستند، در معرض تهدید است؛ زیرا اختلال در کارآیی خانواده مشکلاتی را در منظومه آن ایجاد می‌کند و در صورت تشدید مشکلات، خانواده را به سمت فروپاشی

سوق می‌دهد. افزایش میزان طلاق در جوامع مختلف در دهه‌های اخیر بیانگر کارایی مختل خانواده‌ها است (نوابی‌نژاد، ۱۳۷۸). مسئولیت‌پذیری در عرف به معنای توانایی پاسخ دادن مؤثر و تصمیم‌گیری‌های مناسب در شرایط و موقعیت‌های مختلف می‌باشد. منظور از تصمیم‌گیری مناسب آن است که فرد در چارچوب هنجارهای اجتماعی و انتظاراتی که معمولاً از او داریم، دست به انتخابی بزند که سبب ایجاد روابط انسانی مثبت، افزایش ایمنی، موقعیت و آسایش خاطر وی می‌شود. پاسخ مؤثر، آن پاسخی است که فرد را به اهدافی می‌رساند که سبب تقویت عزت نفس وی شود (بیابانگرد، ۱۳۸۷). انسان موجودی مختار و در عین حال موجودی مستقل و مسئول است و این مسئولیت‌پذیری در سایه اختیار حاصل خواهد شد؛ یعنی به همان اندازه که به او مسئولیت داده شده، از قدرت و اختیار نیز بهره‌مند است و فرد به همان میزانی که مسئولیت برعهده می‌گیرد، بایستی نسبت به انجام آن اقدام کند.

پرورش حس مسئولیت‌پذیری در انسان از مهم‌ترین هدف‌های تربیتی اسلام است؛ به گونه‌ای که فرد مسلمان باید در هر زمان و مکان خود را مقابل خویش احساس کند و به انضباط درونی دست یابد (زنگویی، ۱۳۸۳). مسئولیت در دین اسلام به طور خاص مورد بررسی قرار گرفته است؛ به گونه‌ای که در آیات قرآن و روایات فراوانی به اهمیت این مطلب اشاره می‌شود: در آیه شریفه «و ان الله لا یكلف النفس الا وسعها» (بقره، آیه ۲۳۱)، خداوند می‌فرماید هر کس محصول عمل نیک و بد خود را می‌چیند و در این جهان و جهان دیگر با نتایج و پیامدهای آن روبه‌رو خواهد شد. قرآن کریم با این بیان، مردم را به مسئولیت خود و عواقب کار خویش متوجه می‌سازد و بر افسانه جبر و اقبال و طالع و موهومات دیگری از این دست که افرادی برای تبرئه خود، آنها را ساخته‌اند، خط بطلان می‌کشد. این آیه شریفه دو اصل اساسی را مطرح می‌کند: ۱. تکلیف باید به مقدار قدرت باشد و ۲. هر کس مسئول اعمال خویش است و باید مسئولیت کارهای خود را برعهده گیرد (ر.ک: مکارم، ۱۳۷۴). مسئولیت درختی است که زمینه‌اش شناخت‌ها، ریشه‌اش اعتقادات، بهارش بحران‌ها، حادثه‌ها و گرفتاری‌هاست. مسئولیت بر این پایه‌ها استوار است: داده‌ها بازدهی می‌خواهند، سرمایه‌ها باید سود بیاورند، آنچه از اوست باید برای او باشد (صفایی، ۱۳۸۹).

مارگارت مید^۱ مسئولیت را بزرگ‌ترین کمال انسانی می‌داند. به نظر وی افراد کوشا و

1. Margaret Mead

مسئولیت‌پذیر همواره اهمیت کافی به انجام وظایف می‌دهند و در کمک کردن به دیگران پیش‌قدم هستند. او پایداری در انجام وظایف را از صفات بارز فرد مسئولیت‌پذیر می‌داند (چشمه، ۱۳۸۸). اساس ایجاد حس مسئولیت در افراد به نخستین سال‌های زندگی هر فرد بازمی‌گردد. نخستین جایگاه رشد مسئولیت‌پذیری، خانواده است؛ جایی که والدین در قبال رفتار و اعمال خود در برابر فرزندان پاسخگو هستند. براساس نظریه یادگیری مشاهده‌ای، افراد چه بخواهند و چه نخواهند، تحت تأثیر الگوهای مختلفی در زندگی‌شان قرار خواهند گرفت (بلانکت ۲۰۰۳؛ به نقل از سبحانی‌جو، ۱۳۸۴). بنابراین بهترین شیوه آموزش مسئولیت‌پذیری این است که افراد مهم در زندگی کودک از ابتدا در بیان رفتارهایشان برای دیگران ارزش قائل باشند و ناراحتی و رنج دیگران برایشان اهمیت داشته باشد. پس خانواده به عنوان واسطه‌ای مهم در اجتماعی شدن کودک و هم‌نوایی عمیق او با هنجارهای اجتماعی اهمیت ویژه‌ای دارد. مسئولیت‌پذیری به اصالت انسان برمی‌گردد که سبب رشد و تکامل فرد و جامعه انسانی می‌شود و رابطه انسان با خود، هم‌نوعان و طبیعت در گرو آن است (سهیلی، ۱۳۸۷). خصوصیت مسئولیت‌پذیری در رفتار انسان، آثاری دارد که در قالب فضائل و کمالاتی چون اهتمام به امور دیگران، انسان‌دوستی، سودرسانی به هم‌نوعان، نظم در کار و زندگی فردی و اجتماعی، مردم‌گرایی و تعاون و همکاری جلوه می‌کند (شمشیری‌نیا، ۱۳۹۳). کسی که احساس مسئولیت دارد؛ در انجام مسئولیت خود، احساس ارزشمندی کرده، و حس می‌کند که برای دیگران سودمند است و آنها نیز برای او ارزش قائلند. او برای کار و کوشش، انگیزه‌ای جدی دارد و می‌کوشد ناکامی‌های خود را تحمل کند و بردبار باشد تا اعتبار و ارزشمندی خود را پاس دارد (گلاسر، ۱۹۳۱). خودمهارگری از متغیرهای است که در کنار مسئولیت‌پذیری، نقش مهم و اساسی در افزایش کارآمدی خانواده دارد و نقش میانجی‌گری خودمهارگری بسیار اهمیت است. خودمهارگری به عنوان استعداد عالی انسان برای تداوم زندگی ارزشمند، حتمی و اجتناب‌ناپذیر است و به منزله یک ویژگی کلیدی، وجود آدمی را از دیگر گونه‌های حیوانی متمایز می‌کند (کراسس و میشل ۲۰۱۰، ص ۴۲۸). این ویژگی سبب می‌شود افراد بتوانند زندگی فردی خود را به صورتی ارادی مهار کنند و در گذران زندگی اجتماعی نیز موفق باشند (میبدی و دیگران، ۲۰۱۰؛ ۳۸۰). خودمهارگری در

1. Blanket
2. William Glasser
3. Kross, Ethan & Mischel, Walter
4. Mead, N.

همه‌ی ادیان توحیدی و نیز در میان اندیشمندان و فیلسوفان همواره مورد توجه و بحث بوده و در حوزه روان‌شناسی خودمهارگری و مفاهیم مرتبط با آن از مدت‌ها پیش مورد علاقه نظریه‌پردازان قرار گرفته است (رفیعی‌هنر، ۱۳۹۵). فیلسوفان یونان نیز به مسئله خودمهارگری توجه داشته‌اند. امروزه موضوع خودمهارگری، نه تنها در روان‌شناسی بلکه در حوزه‌های اقتصاد، سیاست و فلسفه نیز مطرح است (هافمن ۱ و دیگران، ۲۰۰۹). خودمهارگری به معنای توانایی تنظیم و مهار تعمدی، هشیار و تلاش‌گرانه تمایلات رفتارها، افکار و هیجانات خویش می‌باشد؛ به گونه‌ای که مستلزم متوقف کردن هدفی برای رسیدن به هدفی با سودمندی درازمدت‌تر و رساندن خود تا حد معیارهایی همچون آرمان‌ها، ارزش‌ها و انتظارات اجتماعی است (رفیعی‌هنر، ۱۳۹۵).

اهمیت خودمهارگری را می‌توان در دو حیطه نظری و کاربردی بررسی کرد؛ از لحاظ نظری خودمهارگری در دهه‌های اخیر جایگاه ویژه‌ای در نظریه «خود» یافته است. پس‌کلیدی برای فهم بسیاری از جنبه‌های متنوع کارکردهای روان‌شناختی می‌باشد. روان‌شناسان در دو دهه گذشته بر این مطلب صحه گذاشته‌اند که خود نمی‌تواند بدون شناخت نحوه حفظ و کنترل خویشتن، کارها را انجام دهد و سازگاری ایجاد کند (ووس و بومسترز، ۲۰۰۴: ۳). هفت مؤلفه تشکیل‌دهنده خودمهارگری با رویکرد اسلامی عبارتند از: خودنظارت‌گری، هدف‌شناسی، انگیزشی، مهار هیجانی، مهار رفتاری، مهار شناختی و مهار تداوم‌بخش. این مؤلفه‌ها حاصل دو مؤلفه شناخت و بازدارندگی است. مؤلفه شناخت به نوبه خود به چهار قلمرو تقسیم می‌شود: الف) «شناخت وضعیت خود» و نظارت بر آن، که با مفاهیم محاسبه نفس و مراقبه نفس نمایان می‌شود؛ ب) «شناخت هدف نهایی» که با مفاهیمی چون فوز، فلاح و مانند آن شناخته می‌شود؛ ج) «شناخت انگیزش‌ها» که از مفاهیمی چون خوف، رجا و محبت به دست می‌آید. «شناخت حوزه‌های بازدارندگی» شامل چهار حوزه رفتار، افکار، هیجانات و دشواری‌های خودمهارگری است. مؤلفه بازدارندگی نیز در چهار مقوله مهارگری نمایان می‌شود:

۱. هیجان؛ ۲. فکر؛ ۳. رفتار و ۴. دشواری‌ها که نمایانگر مفهوم صبر است (رفیعی‌هنر و دیگران، ۱۳۹۳).

در تبیین ارتباط بین خودمهارگیری و ارتقای سطح خانواده پژوهش‌هایی انجام شده است. عرفانی و دیگران (۱۳۹۵) بین خودمهارگری ایجادشده از جهت دلبستگی به خدا و کارکرد خانواده ارتباط معنادار دانسته‌اند. بررسی پیشینه پژوهش نشان داد با وجود نقش

1. Hof mann

2. Vohs, K. D. & R. F. Baumeister

ویژه مسئولیت‌پذیری و خودمهارگری در کارآمدی خانواده، تاکنون رابطه کارآمدی خانواده با مسئولیت‌پذیری و خودمهارگری و نیز توان پیش‌بینی کارآمدی خانواده براساس دو متغیر دیگر آزمون نشده است. با توجه به نقش بسیار مهم مسئولیت‌پذیری در عملکرد و کارایی خانواده و همچنین نقش خودمهارگری در کارآمدی و عملکرد خانواده پژوهش‌های فراوانی انجام شده که به برخی از آنها اشاره می‌شود: حسینی مهرآبادی و اصغری (۱۴۰۰) به بررسی عملکرد خانواده با مسئولیت‌پذیری پرداخته است؛ پژوهش طهرانی مقدم و شریعت باقری (۱۳۹۷) به ارتباط معنادار عملکرد خانواده با مسئولیت‌پذیری اشاره دارد؛ پژوهش زارع و محمدزاده (۱۳۹۸) به نقش واسطه‌ای مسئولیت‌پذیری در رابطه با عملکرد خانواده می‌پردازد؛ پژوهش برزو و همکاران (۱۴۰۱) به نقش خانواده در شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری اشاره دارد؛ شیخ الاسلامی و عباسی (۱۳۹۹) به نقش خودمهارگری در رضایت از زندگی و رابطه معنادار آنها می‌پردازد؛ پژوهش محمدی مصیری و همکاران (۱۳۹۱) به نقش خودمهارگری در کیفیت رابطه با والدین اشاره دارد که نشان از رابطه مثبت خودمهارگری و کیفیت رابطه با والدین است و پوراآقارودبرده و همکاران (۱۴۰۱) نیز به ارتباط خودمهارگری و جو عاطفی خانواده پرداخته‌اند.

با توجه به ضرورت ارتقای کارآمدی خانواده، تقویت بنیان‌های آن و اهمیت مسئولیت‌پذیری در فرهنگ اسلامی در بالابردن کارآمدی خانواده و نیز قابلیت خودمهارگری در ایفای نقش میانجی، پژوهش در این حوزه علمی را ضروری می‌سازد؛ از این رو، با توجه به فقر پژوهشی بین متغیرهای مسئولیت‌پذیری، خودمهارگری و کارآمدی خانواده، هدف این پژوهش اثبات فرضیه‌های زیر است:

الف) بین کارآمدی خانواده با مسئولیت‌پذیری رابطه مثبت و معنادار وجود دارد؛ (ب) بین کارآمدی خانواده و خودمهارگری رابطه مثبت و معنادار وجود دارد؛ (ج) بین مسئولیت‌پذیری و خودمهارگری رابطه مثبت و معنادار است و (د) کارآمدی خانواده براساس مسئولیت‌پذیری و با نقش میانجی‌گری خودمهارگری قابل پیش‌بینی است.

روش پژوهش

این تحقیق با توجه به هدف و کاربرد آن جزء تحقیقات کاربردی است؛ از نظر روش پژوهش و شیوه گردآوری داده‌ها از نوع توصیفی-همبستگی است و برای گردآوری اطلاعات از روش میدانی استفاده شده است.

جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری این پژوهش ۱۵۰ نفر از زنان و مردان متأهل استان چهارمحال و بختیاری بود که با روش تصادفی انتخاب شدند تا همه افراد جامعه، احتمال مساوی برای شرکت در پژوهش را داشته باشند و نتیجه تعمیم‌پذیر باشد.

ابزار پژوهش

در این تحقیق از سه پرسشنامه کارآمدی خانواده، مسئولیت‌پذیری و مقیاس خودمهارگری استفاده شده است. الف) پرسشنامه سنجش کارآمدی خانواده: این پرسشنامه را صفورایی پاریزی در سال ۱۳۸۸ براساس آموزه‌های اسلامی تدوین و هنجاریابی کرده است. این پرسشنامه دارای ۷۹ سؤال و سه شاخص بینشی، اخلاقی و حقوقی است. هر کدام از شاخص‌ها مؤلفه‌هایی دارد که در مجموع ده مؤلفه را تشکیل می‌دهد. ضریب همسانی درونی براساس آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه، ۰/۸۹۱؛ شاخص بینشی، ۰/۸۵؛ شاخص اخلاقی، ۰/۸۹ و شاخص حقوقی ۰/۸۶ است؛ همچنین اعتبار پرسشنامه از راه دونیمه‌سازی براساس ضریب اسپیرمن براون، ۰/۸۳ و براساس ضریب دونیمه‌سازی گاتمن، ۰/۸۳ به دست آمده است. نتایج تحقیق صفورایی نشان داد پرسشنامه از اعتبار و ثبات درونی مطلوبی برخوردار است (صفورایی، ۱۳۸۸). هوشیاری و همکاران (۱۳۹۵)، پرسشنامه ۷۹ سؤالی کارآمدی خانواده را دوباره هنجاریابی کردند. نتایج این پژوهش نشان داد که قدرت تمییز و آگاهی ۱۹ پرسش مطلوب نیست. گزینه‌هایی که نشان‌دهنده کارایی «بسیار کم» و «کم» هستند، نمی‌توانند پاسخ‌گویان را از هم جدا سازند؛ از این رو می‌توان این دو گزینه را با هم ترکیب و پرسشنامه را اصلاح کرد. در نهایت پرسشنامه کارآمدی خانواده با ۶۰ پرسش می‌تواند سه مؤلفه بینشی، حقوقی و اخلاقی را به ترتیب با ۲۰، ۱۴ و ۲۶ پرسش اندازه‌گیری کند. در پژوهش حاضر، نسخه ۶۰ سؤالی به کار رفته است و در این پرسشنامه سؤال‌های ۳۶ و ۴۶ به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. ب) پرسشنامه مسئولیت‌پذیری: این مقیاس نخستین بار همراه با چهارده مقیاس دیگر در «پرسشنامه روان‌شناختی کالیفرنیا» به وسیله گاف (۱۹۸۴) مطرح شد (مارنات، ۱۹۹۰). پرسشنامه سنجش مسئولیت‌پذیری با ۴۲ سؤال به منظور سنجش ویژگی‌هایی همانند وظیفه‌شناسی، احساس تعهد، سخت‌کوشی، جدیت، قابلیت اعتماد، رفتار مبتنی بر نظم و مقررات، منطق و احساس مسئولیت به کار رفته است (مارنات، ۱۳۷۴). پاسخ‌های این پرسشنامه به صورت ۰ و ۱

نمره‌گذاری می‌شود؛ بدین معنا که آزمودنی در صورت موافق بودن با هر عبارت در مقابل آن علامت تیک و در صورت مخالفت با هر عبارت در مقابل آن علامت ضربدر قرار می‌دهد. در صورت موافقت با عبارات ۲، ۴، ۹، ۱۰، ۲۰، ۲۲، ۲۴، ۲۶، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۷، ۳۸، ۳۹ آزمودنی برای هر عبارت ۱ نمره و در صورت مخالفت نمره ۰ دریافت می‌کند. برای سایر سؤالات نیز برعکس است؛ یعنی آزمودنی در صورت مخالفت با آنها نمره ۱ و در صورت موافقت نمره ۰ دریافت می‌کند. ضرایب پایایی مقیاس بخش مسئولیت‌پذیری از روش تنصیف و آلفای کرونباخ در پژوهش عسکری، عنایتی و روشنی (۱۳۹۰) به ترتیب برابر با ۰/۷۰ و ۰/۸۱ و در پژوهش حمیدی و قیطاسی (۱۳۸۹) برابر با ۰/۵۰ و ۰/۵۵ بود. در بررسی دیگر، پایایی این آزمون در ایران از روش بازآزمایی ۰/۸۱ بوده است (سعادت‌شامیر، ۱۳۸۳). در پژوهش جعفری، آزاد نیا و سلطانی (۱۳۸۹) اعتبار همزمان این پرسشنامه برابر با ۰/۶۱ و در پژوهش رضایی (۱۳۷۹) ضریب اعتبار این مقیاس ۰/۵۶ بوده است.

ج) پرسشنامه خودمهارگری براساس منابع اسلامی: رفیعی‌هنر (۱۳۹۰) این پرسشنامه را با استفاده از قرآن کریم و روایات اسلامی (ویژه بزرگسالان) طراحی کرده است. پرسشنامه ۶۴ سؤال دارد که با طیف لیکرت چهار درجه‌ای درجه‌بندی شده و شامل پنج عامل انگیزش خودمهارگری می‌باشد: عامل اول، انگیزش خودمهارگری (۲۶ سؤال)؛ عامل دوم، خودنظارت‌گری و مهار رفتاری (۱۱ سؤال)؛ عامل سوم، خودمهارگری هیجانی- رفتاری (۱۱ سؤال)؛ عامل چهارم، خودمهارگری جنسی (۹ سؤال) و عامل پنجم، هدف‌پذیری (۷ سؤال). روش تحقیق برای تدوین این آزمون به دو شیوه توصیفی و پیمایشی است. در روش توصیفی آموزه‌های اسلام جمع‌آوری و تحلیل شده و در روش پیمایشی ارزیابی روایی و اعتبار مقیاس در نمونه ۳۳۵ نفری (۲۰ تا ۳۰ سال) بررسی شده است. ضریب همبستگی نظرات کارشناسان برای بررسی روایی، محتوایی بالاتر از ۰/۹۶ و ضریب تطابق کندال ۰/۲۵۷ بوده که در سطح ۰/۰۱ معنادار است. روایی ملاکی با محاسبه ضریب همبستگی مقیاس حاضر و دو خرده‌مقیاس هم‌ارز خودمهارگری تانجنی (۲۰۰۴) و اعتدال از پرسشنامه توانمندی خوی (پترسون، ۲۰۰۴) به ترتیب ۰/۵۷۸ و ۰/۴۰۳ بوده و در سطح ۰/۰۱ معنادار می‌باشد. نتیجه بررسی روایی سازه به شیوه تحلیل عاملی با ارزش ویژه بیش از ۰/۲؛ استخراج ۵ عامل با بار عاملی بالاتر از ۰/۳ بوده که در مجموع ۳۴/۳۱۵ درصد واریانس کل مقیاس را برآورد می‌کند. همبستگی بین عوامل و کل مقیاس در

سطح ۰/۰۱ معنادار است؛ عوامل به ترتیب عبارتند از: انگیزش خودمهارگری خودنظارت‌گری - مهار، رفتاری خودمهارگری هیجانی- رفتاری، خودمهارگری جنسی و هدف پذیری. در بررسی اعتبار مقیاس، ضریب آلفای کرونباخ در دو مرحله آزمایشی و نهایی به ترتیب ۰/۹۴۲ و ۰/۹ و ضرایب آلفای عوامل پنج‌گانه همگی بالاتر از ۰/۶۶۶ بوده و همبستگی بین دونیمه مقیاس برابر با ۰/۷۵۳ بوده است. ضریب همبستگی آزمون بازآزمون نیز برابر ۰/۶۹۲ و در سطح ۰/۰۰۰۱ معنادار می‌باشد.

یافته‌های پژوهش

جامعه آماری پژوهش شامل ۵۴/۳ درصد مرد و ۴۵/۷ درصد زن که میانگین سن پاسخ‌گویان ۳۴ سال با انحراف معیار ۶/۵ و سن ۶/۹ درصد پاسخ‌گویان ۲۵ سال یا کمتر بود. سن ۱۳/۸ درصد پاسخ‌گویان در بازه ۲۶ تا ۳۰ سال و ۳۶/۹ درصد پاسخ‌گویان در سن ۳۱ تا ۳۵ سال بودند. سن ۲۷/۵ درصد پاسخ‌گویان بین ۳۶ تا ۴۰ سال و ۱۱/۳ درصد در بازه سنی ۴۱ تا ۴۵ سال بود و ۳/۸ درصد نیز بیش از ۴۵ سال داشتند. از پاسخ‌گویان ۲۱/۶ درصد دارای تحصیلات حوزوی و ۳۰/۹ درصد، افزون بر تحصیلات دانشگاهی، تحصیلات حوزوی نیز داشتند. ۳۴ درصد فقط دارای تحصیلات دانشگاهی بودند و سایرین (۱۳/۶ درصد) تحصیلات عالی نداشتند. تحصیلات ۱۶/۶ درصد پاسخ‌گویان در حد دیپلم یا کمتر بوده، و تحصیلات ۵/۶ درصد پاسخ‌گویان تا حد کاردانی بوده است. از پاسخ‌گویان ۱۷/۹ درصد تحصیلات کارشناسی یا سطح دو حوزه را داشتند. پاسخ‌گویان با تحصیلات کارشناسی ارشد یا سطح سه حوزه، ۴۱/۴ درصد بودند و ۱۸/۵ درصد نیز تحصیلات سطح چهار یا دکتری داشتند.

جدول ۱- آمارهای توصیفی و ضرایب همبستگی متغیرهای پژوهش

متغیر	میانگین	انحراف معیار	مسئولیت‌پذیری	خودمهارگری
مسئولیت‌پذیری	۳۱/۱	۴/۷۳	۱	
خودمهارگری	۱۹۵/۹	۱۷/۲۸	۰/۵۲۶**	۱
کارآمدی خانواده	۱۳۶/۶	۲۵/۷۸	۰/۲۳۶**	۰/۵۱۲**

جدول ۱، آمارهای توصیفی و ضرایب همبستگی متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد. ضریب همبستگی کارآمدی خانواده با خودمهارگری و مسئولیت‌پذیری، و نیز ضریب همبستگی مسئولیت‌پذیری و خودمهارگری مثبت و معنادار است.

به منظور بررسی نقش میانجی خودمهارگری در رابطه بین مسئولیت‌پذیری و کارآمدی خانواده از روش چهارمرحله‌ای بارون و کنی^۱ استفاده شد. براساس این روش، چنانچه ارتباط بین متغیر پیش‌بین (مسئولیت‌پذیری) و ملاک (کارآمدی خانواده) و ارتباط بین متغیر پیش‌بین (مسئولیت‌پذیری) و میانجی (خودمهارگری) و ارتباط بین متغیر میانجی (خودمهارگری) و ملاک (کارآمدی خانواده) معنادار باشد؛ با ورود متغیر میانجی به مدل، ضریب رگرسیون متغیر پیش‌بین غیرمعنادار می‌شود که می‌توان نقش واسطه‌ای کامل متغیر میانجی را نتیجه گرفت. نتایج تحلیل‌ها در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: نتایج رگرسیون‌ها برای بررسی نقش میانجی خودمهارگری در رابطه بین مسئولیت‌پذیری و کارآمدی خانواده با استفاده از روش بارون و کنی

مدل*	متغیر ملاک	متغیر(های) پیش‌بین	ضریب بتا	t	سطح معناداری
۱	کارآمدی خانواده	مسئولیت‌پذیری	۰/۲۳۶	۳/۰۸	۰/۰۰۲
۲	خودمهارگری	مسئولیت‌پذیری	۰/۵۲۶	۷/۸۲	۰/۰۰۰۱
۳	کارآمدی خانواده	خودمهارگری	۰/۵۱۲	۷/۵۴	۰/۰۰۰۱
۴	کارآمدی خانواده	مسئولیت‌پذیری	۰/۰۴۵	۰/۵۴	۰/۵۷۳
		خودمهارگری	۰/۵۳۶	۶/۶۹	۰/۰۰۰۱

* مدل‌های رگرسیون مورد بررسی:
 مدل ۱: مسیر پیش‌بینی کارآمدی خانواده از طریق مسئولیت‌پذیری
 مدل ۲: مسیر پیش‌بینی خودمهارگری از طریق مسئولیت‌پذیری
 مدل ۳: مسیر پیش‌بینی کارآمدی خانواده از طریق خودمهارگری
 مدل ۴: مسیر پیش‌بینی کارآمدی خانواده از طریق مسئولیت‌پذیری و خودمهارگری

نتایج رگرسیون‌ها نشان می‌دهد:

- بین متغیر پیش‌بین (مسئولیت‌پذیری) و متغیر ملاک (کارآمدی خانواده) رابطه مثبت معناداری وجود دارد؛ بنابراین اولین فرضیه پژوهش تأیید شد.
- بین متغیر میانجی (خودمهارگری) و متغیر پیش‌بین (مسئولیت‌پذیری) رابطه مثبت و معناداری وجود دارد که تأییدکننده دومین فرضیه تحقیق است.
- بین متغیر ملاک (کارآمدی خانواده) و متغیر میانجی (خودمهارگری) رابطه مثبت معناداری وجود دارد. پس سومین فرضیه تحقیق نیز تأیید می‌شود.
- با در نظر گرفتن متغیر خودمهارگری به عنوان متغیر میانجی در رابطه بین متغیرهای مسئولیت‌پذیری و کارآمدی خانواده، معناداری ارتباط بین مسئولیت‌پذیری و کارآمدی خانواده از بین رفته است؛ بنابراین می‌توان گفت متغیر خودمهارگری توانسته است به طور

کامل در رابطه بین دو متغیر مسئولیت‌پذیری و کارآمدی خانواده به عنوان متغیر میانجی، نقش داشته باشد؛ از این رو چهارمین فرضیه پژوهش نیز تأیید می‌شود.

نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر بررسی رابطه کارآمدی خانواده، مسئولیت‌پذیری و خودمهارگری و نیز پیش‌بینی کارآمدی خانواده براساس مسئولیت‌پذیری و خودمهارگری بود. نتایج حاصل از ضریب همبستگی نشان داد که بین مؤلفه‌های کارآمدی خانواده با مسئولیت‌پذیری رابطه مثبت و معنادار وجود دارد؛ بنابراین فرضیه اول پژوهش مبنی بر وجود رابطه میان کارآمدی خانواده و خودمهارگری تأیید شد. در تبیین این یافته می‌توان گفت یکی از عوامل تأثیرگذار بر کارآمدی خانواده، خودمهارگری است. یکی از مهم‌ترین اهداف تشکیل خانواده رسیدن به آرامش است^۱ و بنای خانواده در صورتی مایه آرامش اعضای آن خواهد شد که حفاظت از کارآمدی آن، همچون اصل تشکیل آن، مورد توجه سیستم خانواده قرار گیرد (صفورایی پاریزی، ۱۳۹۲). در فرهنگ اسلامی، یکی از اساسی‌ترین معیارهای همسر خوب، طهارت، پاکدامنی و مصونیت نفس از کشش‌های نفسانی و خودمهارگری است؛ به سخنی دیگر اساساً صلاحیت فرد برای ازدواج در توان او برای غلبه بر کشش‌های نفسانی، قدرت خویشتن‌داری پاک و طیب بودن تا هنگام زوجیت با کفو شایسته است (افروز، ۱۳۸۰: ۵۰). فردی که تقوا و خودمهارگری ندارد و آشکارا مرتکب گناهیانی مثل روابط نامشروع جنسی و شرابخواری می‌شود، انتخاب او به عنوان همسر نادرست است^۲ و چنین فردی نمی‌تواند خانواده‌ای کارآمد را بنیان گذارد. تقوا و خودمهارگری در ایجاد روابط مطلوب بین زوجین و فرزندان تأثیر جدی دارد؛ برای مثال در تعالیم دینی می‌خوانیم که فرد متقی، حتی اگر ناسازگاری هم پیش آید، به همسر خود ظلم نخواهد کرد و کارآمدی خانواده را با چالش روبه‌رو نمی‌کند.^۳ در تعالیم دینی نیز این خودمهارگری مورد توجه جدی قرار گرفته و به مؤمنان توصیه شده است که چنانچه فردی چنین صفتی را نداشته باشد، به عنوان همسر گزینش و انتخاب نشود (ر.ک: صفورایی، ۱۳۸۸: ۳۲). یافته دیگر پژوهش این است که بین کارآمدی خانواده و مسئولیت‌پذیری رابطه مثبت و

۱. «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» (روم/۲۱).

۲. «مَنْ زَوَّجَ كَرِيمَتَهُ مِنْ فَاسِقٍ فَقَدْ قَطَعَ رَحْمَةَ (طبرسی، ۱۳۸۶: ۲۰۴).

۳. زوجها من رجل تقى فانه ان احبها اكرمها وان ابغضها لم يظلمها؛ دخترت را به ازدواج انسان متقی و پرهیزکار درآور؛ زیرا اگر دخترت را دوست داشته باشد، او را اکرام و احترام می‌کند و اگر نسبت به او بغض داشته باشد، به او ظلم نمی‌کند (همان: ۲۰۴ و ۸۷۴).

معنادار وجود دارد؛ بنابراین فرضیه دوم پژوهش مبنی بر وجود رابطه بین کارآمدی خانواده و مسئولیت‌پذیری تأیید شد. احساس مسئولیت یکی از عوامل مهم کنترل رفتار فردی و اجتماعی انسان به شمار می‌رود. انسانی که خود را در برابر کارهای خویش مسئول می‌داند و آن که برای خود مسئولیتی قائل نیست، بسیار متفاوت است؛ یکی پایبند می‌باشد که هر کاری را انجام ندهد، مگر آنکه برای وی و خانواده‌اش در آن مصلحتی وجود داشته باشد، برخلاف دیگری که هر چه پیش آید، خوش آید. هر اندازه احساس مسئولیت تقویت شود؛ نتیجه‌های بهتر و دلپذیرتری بروز خواهد کرد، سبب کارآمدی خانواده می‌شود و برعکس هر چه تضعیف گردد، آثار ناهنجاری در پی خواهد داشت (صفورایی، ۱۳۸۸: ۵۶).

از دیدگاه قرآن، انسان موجودی مسئول است؛ یعنی باید پاسخ‌گویی عملکرد خود باشد و نسبت به آنچه از او سر می‌زند، بی تفاوت و سهل‌انگار نباشد بلکه می‌بایست برای هر کاری دلیلی منطقی داشته باشد. بیان دستورهای دینی اعم از واجب و حرام در واقع بیان مسئولیت‌ها و تعهدهایی است که بر عهده انسان است و تذکر به وی در کتاب الهی کمک می‌کند تا به نیکی از عهده مسئولیت‌ها خارج شود و اگر براساس آنها عمل کند، به راحتی از عهده پاسخ‌گویی به عملکردش برمی‌آید. پس مسئول بودن مبنای وظیفه داشتن است، قرآن کریم به منظور تأکید بر مسئولیت انسان در برابر عملکرد خود با لحنی آمیخته به انکار و عتاب می‌فرماید: آیا انسان گمان می‌کند بی هدف رها می‌شود؟ و در نفی این پندار، حیات دوباره انسان جریان مسئولیت‌خواهی و مؤاخذه انسان در روز قیامت را به وی گوشزد می‌کند و می‌فرماید: «پس سوگند به پروردگارت که از همه آنان خواهیم پرسید از آنچه انجام می‌دادند» (حجر: ۹۲-۹۳).

در مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام) و روایات نیز مسئول بودن انسان در مقابل خداوند یکی از روشن‌ترین عناصر ساختاری انسان مؤمن شمرده شده است؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت این موضوع مسلم فرض شده و بیشترین تلاش صرف متوجه ساختن مؤمنان به لوازم این باور و عقیده شده است و پایبندی به مسئولیت‌پذیری در خانواده سبب می‌شود کارآمدی خانواده افزایش یابد. یافته دیگر پژوهش حاضر نشان داد خودمهارگری در رابطه بین مسئولیت‌پذیری و کارآمدی خانواده نقش میانجی دارد؛ بنابراین فرضیه سوم پژوهش نیز تأیید شد، اما انسان در صورتی می‌تواند مسئولیت‌پذیر باشد که با دو اصل تقوا (خودمهارگری) و ایمان زمینه‌های

۱. «فَوَزَّكَ لَسَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ، عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ».

آن را فراهم کند و از راهکارهای تفکر و تفقه و بصیرت بهره برد. مسئولیت‌پذیری انسان صرفاً در زمینه تقوا و خودمهارگری امکان‌پذیر است. اگر انسان از تقوای فطری خود به خوبی بهره برد، می‌تواند به تقوای دینی دست یابد؛ در این صورت، زمینه انجام وظایف به خوبی برای او فراهم می‌شود. ایمان نیز نیرویی در انسان پدید می‌آورد که در هنگام انجام وظایف سستی به خرج ندهد (داداشی کلایی، ۱۳۹۵).

امام علی علیه السلام مسئولیت در اسلام را این‌گونه معرفی می‌کند: اسلام را چنان می‌شناسم که پیش از من کسی آن‌گونه معرفی نکرده باشد. اسلام همان تسلیم در برابر خدا و تسلیم همان یقین است، یقین، اعتقاد و باور راستین همان اقرار درست، انجام مسئولیت‌ها و انجام مسئولیت‌ها همان عمل کردن به احکام دین است^۱ (فقیهی و همکاران، ۱۳۹۲).

رابطه خودمهارگری و مسئولیت‌پذیری به این صورت است که خودمهارگری به شخص کمک می‌کند تا بتواند برای پذیرش مسئولیت‌های خود آماده شود. خودمهارگری به شخص کمک می‌کند تا بتواند احساس کنترل بیشتری بر زندگی خود داشته باشد و در نتیجه مسئولیت‌پذیری بیشتری نیز به خود بگیرد. با داشتن خودمهارگری، شخص می‌تواند بهترین تصمیم‌ها را برای خود بگیرد و در نتیجه مسئولیت‌پذیری بیشتری را برعهده داشته باشد. با توجه به نقش بسیار مهم مسئولیت‌پذیری در عملکرد و کارایی خانواده و نیز نقش خودمهارگری در کارآمدی و عملکرد خانواده پژوهش‌های فراوانی انجام شده که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

حسینی مهرآبادی و اصغری (۱۴۰۰) به بررسی عملکرد خانواده با مسئولیت‌پذیری می‌پردازد. پژوهش طهرانی مقدم و شریعت باقری (۱۳۹۷) به ارتباط معنادار عملکرد خانواده با مسئولیت‌پذیری اشاره دارد. پژوهش زارع و محمدزاده (۱۳۹۸) به نقش واسطه‌ای مسئولیت‌پذیری در رابطه با عملکرد خانواده می‌پردازد. پژوهش برزو و همکاران (۱۴۰۱) به نقش خانواده در شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری اشاره دارد. شیخ‌الاسلامی و عباسی (۱۳۹۹)، نقش خودمهارگری در رضایت از زندگی و رابطه معنادار آنها بررسی کرده است. پژوهش محمدی مصیری و همکاران (۱۳۹۱) به نقش خودمهارگری در کیفیت رابطه با والدین می‌پردازد که نشان از رابطه مثبت خودمهارگری و کیفیت رابطه با والدین دارد و پوراآرودبرده و همکاران (۱۴۰۱) به بررسی ارتباط خودمهارگری و جو عاطفی خانواده پرداخته‌اند.

۱. لَأَنْتُسَبِّحُ الْإِسْلَامَ نَسْبَهُ لَمْ يَنْسُبْهَا أَحَدٌ قَبْلِي، الْإِسْلَامُ هُوَ التَّسْلِيمُ وَالتَّسْلِيمُ هُوَ الْيَقِينُ وَالْيَقِينُ هُوَ التَّصَدِيقُ وَالتَّصَدِيقُ هُوَ الْإِقْرَارُ وَالْإِقْرَارُ هُوَ الْإِدَاءُ وَالْإِدَاءُ هُوَ الْعَمَلُ (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۲۵).

۱. قرآن کریم.
۲. افروز، غلامعلی. (۱۳۸۱). مبانی روان‌شناختی ازدواج در بستر فرهنگ و ارزش‌های اسلامی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۳. بیابانگرد، اسماعیل. (۱۳۸۷). «روش‌های پرورش احساس مسئولیت در کودکان». نشریه پیوند. شماره ۱۹۷. صص: ۵۶-۵۲.
۴. برزو، شیوا؛ کاظمی، سلطانعلی؛ رضایی، آذرمیدخت؛ جاویدی، حجت‌اله. (۱۴۰۱). «نقش خانواده در شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری: بررسی نقش واسطه‌گری نظم‌بخشی هیجانی». علوم پزشکی رازی. سال ۲۹. شماره ۳. صص: ۱۴۵-۱۵۶.
۵. طبرسی، حسن بن فضل. (۱۳۸۶). مکارم الاخلاق. قم: حبیب.
۶. پورآقارودبرده، فاطمه؛ صبح سحر، بهناز؛ مشکبید حقیقی، محسن. (۱۴۰۱). «ارتباط جو عاطفی خانواده، خودمهارگری و کیفیت خواب با اعتیاد به اینترنت در نوجوانان». دانشکده بهداشت و انستیتو تحقیقات بهداشتی. سال ۲۰. شماره ۳. صص: ۲۹۵-۳۰۸.
۷. حسینی مهرآبادی، حکیمه سادات؛ اصغری، ملیحه. (۱۴۰۰). «بررسی ارتباط عملکرد خانواده با مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانشجویان دختر دانشگاه قم. پویا در آموزش علوم تربیتی و مشاوره. سال ۷. شماره ۱۵. صص: ۱۶۸-۱۸۶.
۸. ساروخانی، باقر. (۱۳۷۰). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده. تهران: سروش.
۹. سبحانی‌جو، حیاتعلی. (۱۳۸۴). «خانواده، تحولات جهانی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی». پیوند. شماره ۳۱۵. صص: ۳۵-۲۲.
۱۰. میهن‌دوست، زینب؛ شهینی ییلاق، منیجه؛ شکرکن، حسین. (۱۳۸۷). «بررسی رابطه خودشکوفایی با مسئولیت‌پذیری، جایگاه مهار و خلاقیت در بین دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی شهرستان اهواز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی اهواز.
۱۱. شمشیری‌نیات، علی. (۱۳۹۳). «مقایسه سلامت روان، عزت نفس و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان دختر مقطع راهنمایی خانواده‌های طلاق و عادی شهرستان فیروزآباد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مشاوره. دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
۱۲. صفائی، علی. (۱۳۸۹). مسئولیت و سازگاری. قم: انتشارات هجرت.
۱۳. گلامر، ویلیام. (۱۹۳۱). واقعیت درمانی. ترجمه علی صاحبی. تهران: انتشارات سایه.
۱۴. مارنات، گری‌گراث. (۱۹۹۷). راهنمای سنجش روانی. ترجمه حسن پاشا شریفی و محمدرضا نیکخو. (۱۳۸۷). جلد دوم. چاپ سوم. تهران: رشد.
۱۵. عامری، فریده؛ نوربالا، احمدعلی؛ اژه‌ای، جواد؛ رسول‌زاده طباطبایی، کاظم. (۱۳۸۲). «بررسی تأثیر مداخلات خانواده‌درمانی راهبردی در اختلافات زناشویی». فصلنامه روان‌شناسی. سال هفتم. شماره ۲۷. صص: ۲۳۲-۲۱۸.
۱۶. داداشی‌کلایی، فاطمه. (۱۳۹۵). «تبیین اصول و روش‌های مسئولیت‌پذیری از دیدگاه اسلام و دلالت‌های تربیتی آن». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم انسانی و اجتماعی.
۱۷. زنگویی، اسدالله. (۱۳۸۳). «بررسی روش‌های مسئولیت‌پذیری در نوجوانان». پیوند. شماره ۱۲۲. صص: ۵۵۲-۵۴۶.
۱۸. شیخ‌الاسلامی، علی؛ خداکریمی، شیلا؛ داداش‌زاده، مجید. (۱۳۹۶). «پیش‌بینی تعهد زناشویی براساس رضایت جنسی، سلامت معنوی؛ نقش میانجی مسئولیت‌پذیری. دین و سلامت. سال ۸. شماره ۵. صص: ۳۱-۲۲.
۱۹. نوایی‌نژاد، شکوه. (۱۳۷۸). روان‌شناسی زن. تهران: جامعه ایرانیان.
۲۰. فقیه‌هی، علی‌نقی؛ رفیعی مقدم، فاطمه. (۱۳۹۲). «خودشناسی و بازتاب‌های تربیتی آن براساس بینش قرآنی». اسلام و پژوهش‌های تربیتی. سال ۳، شماره ۱. صص: ۲۶-۵.
۲۱. عرفانی، احمد؛ غباری‌بناب، باقر؛ رفیعی هنر، حمید. (۱۳۹۵). «نقش واسطه‌ای خودمهارگری در رابطه دلبستگی به خدا با کارکرد خانواده در میان متاهلین شهر قم. اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی. سال ۶. شماره ۲. صص: ۹۶-۸۱.
۲۲. صفورائی پاریزی، محمد مهدی. (۱۳۸۸). «شاخص‌های خانواده کارآمد از دیدگاه اسلام و ساخت پرسشنامه آن». پایان‌نامه دکتری تخصصی. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۲۳. طهرانی مقدم، حامد؛ شریعت باقری، محمد مهدی. (۱۳۹۷). «ارتباط عملکرد خانواده با مسئولیت‌پذیری و ارضای نیازهای روانی پایه دانش‌آموزان پسر دبیرستانی». خانواده‌پژوهی. سال ۵۴. شماره ۱۴. صص: ۲۲۱-۲۳۵.
۲۴. زارع، رحمان؛ محمدزاده، کمال. (۱۳۹۸). «نقش واسطه‌ای مسئولیت‌پذیری در رابطه با عملکرد خانواده و خودکارآمدی دانشجویان دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت». زن و جامعه. سال ۳۹. شماره ۱۰. صص: ۱۲۷-۱۴۴.
۲۵. محمدی مصیری، فرهاد؛ شفیع‌ی فرد، یعقوب؛ داوری، مژده؛ بشارت، محمدعلی. (۱۳۹۱). «نقش خودمهارگری، کیفیت

- رابطه با والدین و محیط مدرسه در سلامت روانی و رفتارهای ضداجتماعی نوجوانان». روان‌شناسی تحولی روان‌شناسان ایرانی. سال ۳۲. شماره ۸. صص: ۳۹۷-۴۰۴.
۲۶. نجارزادگان، فتح‌اله؛ نجارزادگان، فاطمه. (۱۳۹۸). «آموزه خودکنترلی و مسئولیت‌پذیری در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت برپایه "تقوا لله" با اهرم انذار». مجموعه مقالات کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. سال ۱۸. شماره ۸. صص: ۹۳۱-۹۴۳.
۲۷. هوشیاری، جعفر؛ تقیان، حسن؛ صفورایی پاریزی، محمد مهدی. (۱۳۹۵). «هنجار یابی مجدد پرسشنامه سنجش کارآمدی خانواده با استفاده از نظریه سؤال پاسخ». مطالعات اسلام و روان‌شناسی. سال ۱۰. شماره ۱۹. صص: ۹۹-۱۱۷.
۲۸. هوشیاری، جعفر؛ صفورایی پاریزی، محمد مهدی؛ نیوشا، بهشته. (۱۳۹۳). «رابطه کارآمدی خانواده با بهزیستی معنوی در دانشجویان و طلاب». مطالعات اسلام و روان‌شناسی. شماره ۱۵۸. صص: ۷۱-۹۲.
۲۹. هوشیاری، جعفر؛ صفورایی پاریزی، محمد مهدی؛ جزائری، سید حمید؛ تقیان، حسن. (۱۳۹۹). «مرزهای خانواده از نگاه روان‌شناسی و قرآن». پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده. دوره ۸. شماره ۳. صص: ۳۲۹.
30. Bandura, Albert, Gian Vittorio Caprara & Claudio Barbaranelli, Camillo Regalia & Eugenia Scabini (2011). Impact of Family efficacy Beliefs on Quality of Family Functioning and Satisfaction with Family Life. Applied Psychology: An International Review. 60 (3), 421-448.
31. Hofmann, W. & Fritz, S. (2009). Impulse and Self-Control From a Dual-Systems. Perspectives on Psychological Science. Vol 4, No 2, p.162-176.
32. Kruglanski, A. & Köpet, Z. (2010). Unpacking the Self-Control Dilemma and Its In R Hassin, K Ochsner & Y. Trope (Eds.). Modes of Resolution Self-Control in Society, Mind, and Brain (pp.297311-). New York, NY: Oxford University Press.
33. Vohs, K. D. & R. F. Baumeister. (2004). "Understanding Self-Regulation: An Introduction", In: R. Baumeister and K. Vohs (Eds). Handbook of Self-Regulation: Research, Theory and Application, Guilford Press. New York, p.1-12.